

Світлана Пахомова (*Svitlana Pakhomo*)
Пряшів, Пряшівський університет

ВНУТРІШНЯ ФОРМА СЛОВА В ДЗЕРКАЛІ КОНТРАСТИВНОЇ ЛЕКСИКОЛОГІЇ (НА МАТЕРІАЛІ СЛОВАЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)*

Internal Form of the Word in the Mirror of Contrastive Lexicology (Based on Slovak and Ukrainian Language Material)

ABSTRACT. One of the important onomasiological parameters of the contrastive study of the vocabulary of related languages is the internal form of the compared lexical units, which reflects the originality of thinking and worldview of each of the nation. Using Slovak and Ukrainian lexicon material, semantically equivalent nominative units have been analyzed in terms of their internal form. The factual material was classified into the following groups: 1) the Slovak unit has an internal form – the Ukrainian one does not; 2) the Slovak unit does not have an internal form – the Ukrainian one does; 3) both the Slovak and Ukrainian units do not have an internal form; 4) the Slovak and Ukrainian units, while having a common internal form, have different external forms; 5) the Slovak and Ukrainian units have different internal and external forms. The fifth group is of the greatest academic interest for contrastive lexicology; in the process of studying the correlative pairs of this group, connections were identified in which the motivators of the studied pairs of words are located – synonymous, antonymic, hyponymous-hyperonymic, converse; a significant part of them belongs to the common lexical-semantic field.

KEYWORDS: internal word form, contrastive lexicology, Slovak and Ukrainian

Постановка проблеми. Актуальність і новизна дослідження зумовлені відсутністю спеціальних монографічних праць, присвячених контрастивному вивченню лексики словацької та української мов. Сучасні зіставні студії здійснюються переважно на базі порівняння української мови з однією зі світових, хоча, як справедливо зазначав Олександр Реформатський, саме для зіставного методу близькоспоріднені мови становлять особливий інтерес¹. На підставі обстеження

* Роботу виконано в межах грантового проекту VEGA 1/0135/24 Onomaziologické a sémaziologické parametre konfrontačného výskumu slovnej zásoby slovenského a ukrajinského jazyka.

¹ А. А. Реформатський, *О сопоставительном методе*, [в:] А. Реформатський, *Лингвистика и поэтика*, Москва 1990, с. 42.

80-ти кандидатських дисертацій із зіставного мовознавства, захищених в Україні в XXI ст., Алла Лучик виявила 13 мов, що були об'єктом таких досліджень, однак словацька в цьому переліку відсутня: 70 % українських праць із зіставного мовознавства присвячено українській мові в парі з англійською, 27 % у парі з німецькою, 16 % у парі з російською мовами². Окремі параметри конфронтації лексики в межах слов'янських мов ще перебувають у стадії розробки, це стосується й словацько-української контрастивної ономазіології, яка обмежується науковими статтями Мартина Олоштяка, Світлани Пахомової та Ірини Шпілько³.

Принципи структурування конфронтаційної лексикології принципово відрізняються від устрою одномовної лексикології, тому їх створення є важливим вкладом у лінгвістичну славістику як з теоретичного, так і з практичного погляду, в сенсі впровадження вказаних параметрів у наукову практику. Важливим кроком у напрямі розробки дослідницьких вимірів зіставної слов'янської лексикології стала монографія Володимира Манакіна⁴, в якій осмислено параметри вивчення мов у контрастивному аспекті. І хоча серед емпіричного матеріалу словацько-українські паралелі майже відсутні, в теоретичному плані ця праця є надзвичайно важливою в перспективі компаративного вивчення лексики слов'янських мов.

Одним із головних ономазіологічних параметрів контрастивної лексикології є внутрішня форма номінативних одиниць порівнюваних мов. Поняття про внутрішню форму слова ввів у науковий обіг засновник Харківської лінгвістичної школи Олександр Потебня, розвиваючи і збагачуючи інтерпретацію Вільгельма фон Гюьбольдта, який у своїй праці *Про відмінність побудови людських мов і її вплив на духовний розвиток людства* (1830-1835) зазначав, що слово не є простим відбитком предмета самого по собі, але його образ, який він створює у душі⁵. У праці *Думка й мова* (1862) О.О. Потебня писав:

У слові ми розрізняємо: зовнішню форму, тобто членороздільний звук, зміст, об'єктивований за допомогою звуку, і внутрішню форму, або найближче етимологічне значення слова, той спосіб, яким виражається зміст⁶.

² А. А. Лучик, *Українське зіставне мовознавство: стан і перспективи*, «Мовознавство» 2014, № 6, с. 31-32.

³ М. Ološtiak, S. Pakhomova, *Onomaziologická komparácia slovenčiny a ukrajinčiny (na príklade komunikačného registra COVID-19)*, [v:] *Slovanská slovo tvorba: synchronia, inovácie, neologizácia*, Prešov 2022, s. 189-218; С. М. Пахомова, *Внутрішня форма слова в словацько-українському зіставленні*, [в:] *Studia Slavistica*, вип. 22: *Глибина слова*, Ужгород 2024, с. 43-51; І. М. Шпілько, *Українсько-словацькі лексичні (не)паралелі*, [v:] *Slovensko-ukrajinské vzťahy v oblasti jazyka, literatúry a kultúry na Slovensku a v stredoeurópskom priestore. 70 rokov prešovskej ukrajnistiky na Slovensku*, Prešov 2024, с. 166-183.

⁴ В. Н. Манакін, *Сопоставительная лексикология*, Київ 2004.

⁵ В. Гумбольдт, *О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человеческого рода*, [в:] В. Гумбольдт, *Избранные труды по языкознанию*, Москва 1984, с. 81.

⁶ А. А. Потебня, *Мысль и язык*, Москва 1999, с. 155. Виділення фраз – О. О. Потебні. Переклад – авторки статті.

Внутрішня форма – це головна ознака предмета, покладена в основу його назви. За визначенням вченого, «внутрішня форма слова є відношення змісту думки до свідомості: вона показує, як уявляється людині її власна думка»⁷. Іншими словами, це домінуюча ознака денотата, що лежить у його назві. Юрай Фурдик дефінує це поняття як синхронне усвідомлення поділу плану змісту і плану вираження лексеми у взаємній діалектичній єдності⁸.

Номінація одного денотата в різних мовах може здійснюватися за допомогою різних ознак, наприклад, триколірна фіалка має у споріднених слов'янських мовах різну внутрішню форму: слов. *sirôtka* 'сирітки', укр. *братки* 'братики', рос. *анютины глазки* 'оченята Анюти', чес. *macešky* 'мачухи', однак ніжність цієї квітки в усіх наведених словах передана деминутивом. Внутрішня форма назви першої весняної квітки *пролісок* (від *ліс*) пов'язана в словацькій мові із семою *snig* – sneženka. «Внутрішня форма слова – це жива його душа. Слово без внутрішньої форми теж служить знаком, але воно позбавлене творчої енергії. Слово з внутрішньою формою, поряд із функцією позначення, показує, чому слово служить виразником саме цього, а не іншого значення»⁹. Внутрішня форма відображає дух мови, наївну, донаукову свідомість народу, вона глибоко національна¹⁰.

Зіставлення внутрішньої форми слів-еквівалентів має важливе значення для виявлення специфічних ознак порівнюваних лексико-семантичних систем і, відповідно, для осягнення мовних картин світу¹¹. Значний внесок у вивчення проблем мовної картини світу внесли польські дослідники Анна Вежбицька, представники Люблінської наукової школи Єжи Бартмінський, Рената Гжегорчикова, Ришард Токарський, Генрик Кардела, Анна Кадиєвська та ін. Як зазначає Людмила Бублейник, «своєрідність вербалізованих у різних мовах картин світу спричинена різною категоризацією концептуальної системи у свідомості членів національно-мовного колективу. Внаслідок цього семантична мережа, яка віддзеркалює світобачення народу, носія мови, і за посередництвом якої відображається членування об'єктів світу та аксіологічна маркованість назв його реалій, формується в кожній мові індивідуально»¹². Це спостереження торкається безпосередньо споріднених мов, аналіз внутрішньої форми їх слів інколи «дає результати, що свідчать про доволі відмінне сприйняття світу їхніми носіями. Проблема різної інтерпретації дійсності у мовних картинах світу заслуговує на подальше ретельне вивчення в когнітологічних дослідженнях»¹³.

⁷ А. А. Потебня, *Мысль и язык...*, с. 91.

⁸ J. Furdík, *Slovenská slovtvorba (teória, opis, cvičenia)*, Prešov 2004, s. 24.

⁹ В. М. Русанівський, *Світогляд і мова*, «Мовознавство» 1989, № 2, с. 10.

¹⁰ О. П. Ермакова, Е. А. Земская, *Сопоставительное изучение словообразования и внутренняя форма слова*, «Известия АН СССР. Серия литературы и языка» 1985, т. 44, № 6, с. 520.

¹¹ М. П. Кочерган, *Основи зіставного мовознавства*, Київ 2006, с. 334.

¹² Л. В. Бублейник, *Мовна картина світу: лексикологічні виміри*, [в:] Л. В. Бублейник, *Вибрані праці*, Луцьк 2013, с. 625-626.

¹³ А. Середницька, *Внутрішня форма слова як частина мовної картини світу*, «Актуальні питання гуманітарних наук» 2020, вип. 27, т. 4, с. 64.

Метою пропонованої статті є контрастивне дослідження внутрішньої форми семантично рівноцінних слів словацької та української мови, для цього обрано зіставний та описовий методи.

Класифікації корелятивних пар відповідно до внутрішньої форми їх складових. Компаративне вивчення внутрішньої форми слів дає підстави для розробки різних класифікацій. Зокрема, Л.В. Бублейник¹⁴ на базі дослідження української і російської лексики виділяє такі групи: 1) спільність внутрішньої форми супроводжується адекватністю значень (жовток – желток, білок – белок, чернозем – чернозём); 2) слова зі спільною мотивацією розрізняються своєю номінативною закріпленістю і значенням, хоча й характеризуються однаковим спрямуванням осмислення образу, покладеного в основу назви (кривий – кривой); 3) слова зі спільною мотивацією розвивають протилежні значення; 4) слова зі спільною мотивацією виступають як міжмовні омоніми. Наведена класифікація цілком зручна для опису близькоспоріднених східнослов'янських мов, які мають значний за обсягом фонд спільних лексем, однак її застосування до зіставлення словацької й української мови не зовсім продуктивне, оскільки за межами розгляду в такому разі залишається великий масив мовного фактажу.

Віталій Русанівський¹⁵ на основі порівняння внутрішньої форми слів зі споріднених і неспоріднених мов виокремив групи слів, що стосуються: 1) спільності внутрішньої і зовнішньої форми при різному матеріальному (фонетичному) вираженні; 2) відмінності і внутрішньої, і зовнішньої форми слів з однаковим значенням; 3) відмінності внутрішньої форми у слів з однаковою зовнішньою формою; 4) спільність внутрішньої форми у слів з різною зовнішньою формою.

Єлізавета Которова¹⁶, досліджуючи міжмовну еквівалентність і внутрішню форму російських і німецьких лексичних одиниць, виділяє: 1) повну еквівалентність їх внутрішньої форми; 2) часткову еквівалентність їх внутрішньої форми; 3) нульову еквівалентність їх внутрішньої форми. У своїй статті, присвяченій українсько-словацькій зіставній лексикології, за ознакою внутрішньої форми порівнюваних одиниць І.М. Шпітько¹⁷ наводить три групи: 1) слова, подібні за первісною ознакою мотивації; 2) слова, мотивовані різними семантичними ознаками, тобто не тотожні за внутрішньою формою; 3) слова, які відрізняються за ознакою наявності/відсутності внутрішньої форми, маються на увазі випадки стертої, забутої або ж невідомої мотивації одного з компонентів зіставлення.

Аналіз словацької та української лексики дозволяє виявити пари слів з однаковим чи подібним фонетичним оформленням, спільна внутрішня форма яких

¹⁴ Л. В. Бублейник, *Проблеми контрастивної лексикології: український и русский языки*, 2-е изд. Луцк 2015, с. 45-48.

¹⁵ В. М. Русанівський, *Структура лексичної і граматичної семантики*, Київ 1988, с. 17-18.

¹⁶ Е. Г. Которова, *Межъязыковая эквивалентность в лексической семантике: сопоставительное исследование русского и немецкого языков*, Frankfurt am Main, Berlin etc. 1998, с. 97-100.

¹⁷ І. М. Шпітько, *Українсько-словацькі...*, с. 178-179.

супроводжується тотожністю значень. Очевидно, такі слова належать праслов'янському лексичному фонду, вони наявні у великій кількості майже в усіх споріднених слов'янських мовах (chlieb – хліб, ruka – рука, zlato – золото, práca – праця, brat – брат, chodit' – ходити тощо). Зрозуміло, що згадані мовні факти не становлять об'єкта нашого дослідження.

Контрастивний аналіз лексичного складу словацької і української мов дозволяє нам виділити кілька типів семантично тотожних номінативних пар з погляду співвідношення їхньої внутрішньої форми: 1) словацька одиниця має внутрішню форму – українська ні; 2) словацька одиниця не має внутрішньої форми – українська має; 3) і словацька, і українська одиниця не мають внутрішньої форми; 4) словацька і українська одиниця при спільності внутрішньої форми мають різну зовнішню форму; 5) словацька та українська одиниці мови мають різну як внутрішню, так і зовнішню форму.

Розглянемо ці групи окремо.

1) Словацька одиниця має внутрішню форму – українська ні.

Варто відзначити, що, говорячи про відсутність внутрішньої форми, ми не маємо на увазі її згасання в слові слов'янської етимології. Наведене протиставлення зумовлено переважно різницею у походженні слів, коли в одній із зіставлених мов наявна питома номінативна одиниця, а в іншій – запозичена. Звичайно, у мові-донорі така одиниця може мати внутрішню форму, однак при запозиченні мовою-реципієнтом семантична мотивація втрачається, наприклад: divadlo – театр, istina – капітал, javisko – сцена, kladný – позитивний, krajinka – пейзаж, kružidlo – циркуль, kohútik – кран, клапан, kolotoč – карусель, korenie – спеції, korist' – трофей, kytica – букет, lahôdka – делікатес, námorníctvo – флот, nárez – асорті, nástroj – інструмент, návod – інструкція, nehoda – аварія, obálka – конверт, oblek – костюм, nadšenec – ентузіаст, lekárňeň – аптека, letuška – стюардеса, letectvo – авіація, letisko – аеропорт, letovisko – курорт, letopočet – ера, miestenka – плацкарта, mužstvo – команда, nábytok – меблі, nádrž – резервуар, náklad – вантаж, tiraž, nápad – ідея, nástupište – платформа, návod – інструкція, návrh – пропозиція, проект, nehoda – аварія, nerast – мінерал, obálka – конверт, obdobia – період, oblek – костюм, obloženie – гарнір, obrazovka – екран, obzor – горизонт, odbor – спеціальність, фах, odporúčanie – рекомендація, odsek – абзац, ohňostroj – феєрверк, ochotník – аматор, ochutnávač – дегустатор, omietka – штукатурка, oslávenec – ювіляр, parašák – парашут, pästiar – боксер, peňaženka – гаманець, plaváreň – басейн, plesniak – рюкзак, ples – бал, plesnivec – едельвейс, robočka – філія, podkrovia – мансарда, podnebie – клімат, pokladnica – каса, pokrok – прогрес, polčas – тайм, poleva – глазур, pomazánka – паштет, pomlčka – тире, ponožka – шкарпетка, porota – журі, posádka – екіпаж, poslanec – депутат, poslucháreň – аудиторія, potrat – аборт, rovná – характер, povest' – репутація, povodie – басейн (ріки), povolanie – професія, pracovňa – кабінет, predpoved' – прогноз, pretlak – поре, prípitok – тост, pukanec – попкорн, puzdro – футляр, rebríček – рейтинг, ročník – курс, rozhlas – радіо, rozpočet – бюджет, samopal – автомат, sebec – егоїст, skladateľ – композитор, skrutka – гвинт, spevohra – опера, stánok – кіоск, starožitnosť – антикваріат, stúpadlo –

педаль, svätožiara – ореол, šepkár – суфлер, ťahák – шпаргалка, tajomník – секретар, teplota – температура, trávnik – газон, trhovisko – базар, tvar – форма, uchádzač – претендент, územie – територія, veliteľ – командир, veselohra – комедія, veterník – флюгер, vlastenec – патріот, vlna – хвиля, vnútrozemský – континентальний, vozeň – вагон, vôňa – аромат, výbor – комітет, výlet – екскурсія, výprava – експедиція, výsadbár – десантник, výsledok – результат, výťah – ліфт, vývar – бульйон, vývojašchorpý – перспективний, vývoz – експорт, dovoz – імпорт, vyzvedáč – шпигун, výživné – аліменти, zákazník – клієнт, základňa – база *військ.*, zápas – матч, zápisnica – протокол, záruka – гарантія, zástava – прапор, zástera – фартух, zástita – патронат, závin – рулет, závoj – фата, zemepis – географія, zverolekár – ветеринар, žiarovka – лампочка, žralok – акула.

2) **Словацька одиниця не має внутрішньої форми – українська має**, наприклад: absolvent – випускник, absencia – відсутність, adorcia – всиновлення, agenda – порядок денний, agilný – діяльний, akceptovať – приймати, aklamovať – схвільювати, aktivita – діяльність, akútny – гострий, almužna – милостиня, amplión – гучномовець, apel – заклик, aplikovaný – прикладний, aspirácia – прагнення, atentát – замах, atraktívny – привабливий, averzia – огида, azyl – притулок, inšpirácia – натхнення, interpelácia – (депутатський) запит, kvalita – якість, kvantita – кількість, kalamita – лихо, legitimácia – посвідчення, rohár – склянка, rezort – відомство, testament – заповіт, trest – покарання.

3) **І словацька, і українська одиниця не мають внутрішньої форми.**

Зафіксовано рідкісні випадки зазначених корелятивних пар, коли обидві лексичні одиниці є запозиченнями із різних мов, наприклад, слов. від нім. *kláštor* – укр. від грец. *монастир*; слов. від нім. *lano* – укр. від грец. *канат*; слов. від нім. *kufor* – укр. від фр. *валіза*; слов. від нім. *blok* – укр. від англ. *чек*, слов. від нім. *ríša* – укр. від лат. *імперія*; слов. від англ. *sendvič* – укр. від нім. *бутерброд*, слов. від італ. *sako* – укр. від англ. *ніджак*. Зафіксовано пари слів, що походять від різних лексем спільної мови: від лат. *recitácia* – *декламація*; від фр. *aspik* – *желе*.

4) **Словацько-українські корелятиви, які при спільності внутрішньої форми мають різну зовнішню форму.**

Дослідники в галузі зіставної лексикології, відзначаючи факти спільної внутрішньої форми при різному зовнішньому оформленні, справедливо стверджують, що «ознаки номінації не обов'язково мають бути унікальними та неповторними в різних мовах: вони можуть збігатися, бути однаковими або дуже близькими за змістом, що далеко не завжди є наслідком семантичних калькувань та запозичень, а відображенням спільних для представників різних етносів когнітивних уявлень про світ»¹⁸; «усі мовні картини світу мають універсальну частину не тільки внаслідок спорідненості чи запозичень, а й типовості процесів людського мислення»¹⁹.

¹⁸ В. М. Манакін, *Внутрішня форма слова в аспектах зіставного мовознавства*, «Мовознавство» 2014, № 5, с. 42.

¹⁹ А. Середницька, *Внутрішня форма слова...*, с. 64.

Ця думка підтверджується й на підставі словацько-українського зіставного дослідження, що дозволяє виділити значну кількістю слів з однаковою внутрішньою формою і різним звучанням: *bádanie* (від *bádat'* 'досліджувати') – дослідження (від *досліджувати*), *istota* (від *istý'* 'певний') – впевненість (від *впевнений*), *obranca* (від *bránit'* 'захистити') – захисник (від *захистити*), *obroda* – відродження (від *псл. *rod* *pid*), *odvetvie* (від **vět'v'* 'гілка') – галузь (від *галуза* 'гілка'), *opustenyú* (від *opustit'* 'покинути') – покинутий (від *покинути*), *zastávka* (від *zastavit'* *sa* 'зупинитися') – зупинка (від *зупинитися*), *kúzelník* (від *kúzlo* 'чари') – чарівник (від *чари*), *náhubok* (від *huba* 'морда') – намордник (від *морда*), *daň* (від *dat'* 'дати') – податок (від *дати*), *plat* (від *platit'* 'платити') – зарплата (від *платити*), *rokús* (від *псл. *kusiti* *prubovati*) – спроба (від *пробувати*), *romôska* (від *romoc* 'допомога') – посібник (від *пособити* 'допомогти'), *príchut'* (від *chut'* 'смак') – присмак (від *смак*), *chyzná* (від *chyz'a* 'кімната') – покоївка (від *покої* 'кімната'), *upratovačka* (від *upratovat'* 'прибирати') – прибиральниця (від *прибирати*), *rázcestie* (від *cesta* 'дорога') – різдоріжжя (від *дорога*), *samoúčel* (від *účel* 'ціль') – самоціль (від *ціль*), *samourčenie* (від *určenie* 'визначення') – самовизначення (від *визначення*), *sčítanie* (від *sčítat'* 'рахувати') – підрахунок (від *рахувати*), *sebaúcta* (від *úcta* 'повага') – самоповага (від *повага*), *vlak* (від *vláčit'* 'тягти') – потяг (від *тягти*).

Показовими є приклади пар слів, мотивуючою ознакою яких є назва мовленнєвої діяльності, зокрема: *zákazník* (від *kázat'* – говорити, мовити) – замовник (від *мова*), *zákazka* (від *kázat'* 'говорити') – замовлення (від *мовити*), *výhovorka* (від *hovorit'* 'говорити, мовити') – відмовка (від *мова*), *zmluva* (від *mluvit'* 'говорити') – договір (від *говорити*), *odvolanie* (від *volat'* 'кликати') – відкликання (від *кликати*), *výzva* (від *zvat'* 'кликати') – виклик (від *кликати*), *posudok* (від *posúdiť* 'посудити, оцінити') – відгук (від *відгукнутися*), *rozvánka* (від *zvat'* 'звати, кликати') – запрошення (від *просити*), *porekadlo* (від *reč* 'мовлення') – прислів'я (від *слово*), *výslovnosť* (від *slovo* 'слово') – вимова (від *мова*). Спільну внутрішню форму, пов'язану з мотивантом *byť* – *жити* мають такі пари слів: *bývanie* – житло, *obyvatel'* – житель, *neobývaný* – нежилий, *obytný*, *bytový* – житловий, *robyt* – проживання, *bytostný* – життєвий.

5) Однак найбільший інтерес для контрастивної лексикології становлять лексичні одиниці, які в словацькій та українській мовах мають різну внутрішню форму, наприклад: *obývačka* (від *bývat'* – 'жити') – вітальня (від *vitami*), *rotárač* (від *rotárat'* *sa* 'пірнати, топитися') – водолаз (від *лазити у воді*), *rohanka* (від *rohan* 'язичник') – гречка (від *грек*), *rozetok* (від *zem* 'земля') – ділянка (від *ділити*), *predjedlo* (*jedlo podávané pred hlavným jedlom* 'їжа, що передує головній страві') – закуска (від *закусити*), *pomstychtivý* (від *chtivý pomsty* 'той, хто жадає помсти') – злопам'ятний (від *той, хто пам'ятає зло*), *potrava* (від *trávit'* 'перетравлювати') – їжа (від *їсти*), *pohládnica* (від *pohlád'* 'погляд') – листівка (від *лист*), *čerpadlo* (від *čerpat'* 'черпати') – насос (від *ссати*), *nevyspytatel'ný* (від *perýtat'* *sa* 'не питати') – непередбачуваний (від *не бачити*), *prekvarenie* (від *псл. *kvariti* 'поспішати') – несподіванка (від *не сподіватися*), *čierny ľad* (чорний лід) – ожеледиця (від *псл. *želdь*), *zrážky* (від *zrážat'* 'збивати') – опади

(від *nadamu*), *dosky* (від псл. **doska* ‘дошка’) – підмостки (*meamp.* від псл. **mostь* ‘міст’), *poschodie* (від *schody* ‘сходи’) – поверх (від *verx*), *ročasie* (від *čas* ‘час’) – погода (від псл. **zodь*), *potvrdenka* (від *potvrdit’* ‘підтвердити’) – розписка (від *pisati*), *pero* (метафор. від *pero* ‘перо’) – ручка (від *ruka*), *osúška* (від *osušit’* ‘осушити’) – рушник (від *ruka*), *kolobežka* (від *kolo* ‘коло’ та *bežat’* ‘бігти’) – самокат (від *sam kotut’*), *ručičku* (від *ruka* ‘рука’) – стрілки (на годиннику) (від *střila*), *stelesnenie* (від *telo* ‘тіло’) – уособлення (від *osoba*), *polievka* (від *polievat’* ‘поливати’) – юшка (псл. **уха*, **јуха рідка страва*), *praženica* (від *pražit’* ‘смажити’) – яєчня (від *яйце*).

Повністю поділяємо думку В. М. Манакіна, який зауважив, що слова, мотивовані різними семантичними ознаками, висвічують яскраві національні особливості мовного позначення, неповторність і своєрідність бачення тих самих предметів і явищ різними народами²⁰. Вивчаючи в зіставному аспекті лексику східнослов’янських мов, Л. В. Бублейник слушно зазначає:

«Двомовна орієнтація, за якої загострюється, актуалізується мотивація різноманітних корелятивних найменувань різними ознаками, розхитує стійкий зв’язок *предмет – слово* і виявляє тим самим можливі відтінки у взаємовідносеннях поняття і слова. Одномовна орієнтація найбільш схильна нівелювати внутрішню форму, розмивати її, що виявляється, наприклад, у досить легкому поєднанні таких мовних одиниць, які характеризуються суперечливістю, несумісністю ознак, покладених в основу номінації (Маги приїхала на батьківські збори, пластмасова склянка)»²¹.

Цей ряд можна поповнити й словацькими прикладами: *ženské mužstvo* – жіноча команда, *kožené plátenku* – шкіряне полотняне взуття.

Мовець, перебуваючи у сфері рідної мови, не замислюється над походженням слів, оскільки потреби спілкування не спонукають його до цього. Однак при вивченні спорідненої мови, особливо на перших етапах, в нього загострюється мовне сприйняття особливостей іншомовного слова, передусім незвичності його внутрішньої форми. Серед словацьких слів, які викликають у початківця – носія української мови – подив чи навіть посмішку, можна навести такі: *hadica* – шланг, *čičoriedka* – чорниця, *horolezec* – альпініст, *opica* – мавпа, *karbonátka* – котлета, *roňanka* – гречка, *panuk* – ескімо, *zástrčka* – розетка, *čiaraka* – кома, *článok* – стаття, *voňavka* – парфуми, *pašerák* – контрабандист, *sliepka* – курка, *strašiak* – опудало, *vysávač* – пилосос, *chodidlo* – ступня, *kohútik* – кран, *obrazovka* – екран, *výkřičník* – знак оклику, *lepidlo* – клей, *omáčka* – соус, *peňaženka* – гаманець, *potravinu* – продукти, *puzdro* – футляр, *sranda* – жарт, розвага та ін.

²⁰ В. Н. Манакін, *Сопоставительная лексикология...*, с. 245.

²¹ Л. В. Бублейник, *Про значення способу номінації в міжмовних лексико-семантичних відносеннях*, [в:] Л. В. Бублейник, *Вибрані праці*, Луцьк 2013, с. 136.

У випадках, коли українець не розуміє значення словацького слова, він намагається його перекласти, спираючись на внутрішню форму, що призводить до різних казусів²², наприклад: *hogáreň* (будинок лісника) він перекладає як *пожежна станція, гірництво* чи *гірно-добувне підприємство*, пов'язуючи це слово з мотивантом *gorími* або *гора*, тоді як це словацьке слово справді має внутрішню форму *gora*, але в словацькій мові слово *hora* має значення і 'гора', і 'ліс'. Назву *cestovný ruch* (туризм) початківці часто інтерпретують як *дорожній рух*, інколи навіть *мандрівний шлях*, адже словацьке слово *cesta* українською *дорога*; слово *letovisko* помилково виводять від *letími*, перекладаючи як *аеропорт*, тоді як у словацькій мові воно пов'язане з *leto* 'літо' і має значення *місце літнього відпочинку, курорт*; помилкова асоціація з *letími* виникає також з однокореним *letohrádok* (*дача, літній будинок*), що неправильно перекладають як *літак, лайнер*. Різні шляхи осмислення внутрішньої форми слова і його семантики призводять до міжмовної омонімії, зокрема, композит *dobrodruh* (авантюрист) початківці піддають калькуванню, розуміючи це слово як *добрий друг*, прикметник *belasý* (блакитний) – як *білий*.

Загостре, свіже сприйняття початківцем-білінгвом нового, незвичного слова Л.В. Бублейник порівнює із засвоєнням мови дитиною, коли вона яскраво сприймає образ, закладений у слові²³. Відмінності у внутрішній формі слів спонукають замислитися над тим, чому саме певну ознаку покладено в основу назви, і на тлі інших мов, можливо, вперше виразно усвідомити національну специфіку слів своєї рідної мови²⁴.

Мотиванти слів, що складають контрастивну пару, можуть перебувати в різних відношеннях: синонімімічних, антонімічних, гіперо-гіпонімічних, конверсивних.

1. Мотиванти, що належать до спільного лексико-семантичного поля.

Зіставлення лексики словацької та української мови дає багатий матеріал дослідження різних принципів номінації, що покладені в основу еквівалентних слів. Виразну групу корелятивів складають одиниці, мотивуючою ознакою яких є різні позначення руху або назва положення тіла: *růvod* (від *vodit'* 'водити') – походження (від *chodími*), *úvod* (від *vodit'* 'водити') – вступ (від *stynamu*), *prechádzka* (від *chodit'* 'ходити') – прогулянка (від *zulyami*), *odpad* (від *padat'* 'падати') – відходи (від *chodími*), *prestup* (від *stúpat'* 'ступати') – пересадка (від *sidami*), *protichodnosť* (від *chodit'* 'ходити') – протилежність (від *ležami*), *vynález* (від *liezt'* 'лізти') – винахід (від *chodími*), *vzťah* (від *táhat'* 'тягнути') – відношення (від *nosími*).

2) **Мотиванти-синоніми**, наприклад: *chodídlo* (від *chodit'* 'ходити') – ступня (від *stynamu*), *sústrast'* (від *strast'* 'страждання') – співчуття (від *čumтя*), *zákruta* (від *krútit'* 'крутити') – поворот (від *verтіmi*), *nálada* (від *lad* 'лад') – настрої (від *stříi*).

²² Наведені приклади запозичено зі студентських перекладів.

²³ Л. В. Бублейник, *Проблеми...*, с. 41.

²⁴ В. Н. Манакин, *Сопоставительная лексикология...*, с. 245-246.

3) **Мотиванти-антоніми.** Інколи розвиток етимологічно тотожних лексичних одиниць з однаковою внутрішньою формою в споріднених мовах призводить до встановлення у них протилежних значень. Це досить рідкісне явище міжмовної енантіосемії (тобто розвиток у мовної одиниці протилежних значень) можна продемонструвати кількома прикладами словацько-українських корелятивів, які свідчать, що при однаковому мотиванті і спільному походженні лексеми інтерпретація внутрішнього образу різними мовними колективами може бути не просто неоднаковою, але й навіть протилежною. Наприклад, слово *bezcnenný* у словацькій мові позначає настільки дешевий предмет, якому через це неможливо призначити ціну. В українській мові, навпаки, сема *без ціни* пов'язана з предметом надто дорогим, коштовним, його високу ціну навіть важко уявити. Лексеми *čerstvý* (свіжий) – *чerstвий* також розвинули протилежне значення: *čerstvé mäso* – *несвіже м'ясо*. Корелятивна пара з протилежним значенням *nevraživý* – *неворожий* мають в основі *vrah* (убивця) – *ворог* (*perjateľ*), проте в словацькій мові слово *nevraživý* не розвинуло протилежного значення всупереч негативній частці *ne* і має значення *ворожий*.

4) **Мотиванти, що перебувають у відношеннях гіпонім – гіперонім.** Слова, що мають у своїй семантичній структурі сему 'запах', сформували в зіставлюваних мовах протилежні значення: *zápach* має негативну конотацію і перекладається українською як *сморід*, тоді як *záпах* в українській мові має нейтральне узагальнююче значення; словацьке *voňa* має український еквівалент *запах*, *аромат*, дієслову з нейтральною конотацією *voňat'* відповідає українська номінативна одиниця з негативною оцінкою *воняти*, тобто *погано пахнути*, *смердіти*, отже словацька лексема *voňat'* є гіперонімом стосовно українського відповідника.

5) **Мотиванти-конверсиви.** Конверсиви – це слова, що позначають протилежний напрямок певної дії. Інколи мотиванти корелятивних пар перебувають у конверсивних відношеннях, наприклад, *pajdúch* – підкидьок. Словацьке *pajdúch* походить від *pájsť* 'знайти', а українське *підкидьок* – від *підкинути*. Словацьке *netospica* пов'язане з *netos* (хвороба), а українське *лікарня* від *лікувати* (*liečiť*); *podplatenie* від *platit'* (платити) – *підкуп* від *купити* (*kúpiť*); *schopný* від *schopit'* (схопити) – *здатний* від *dati* (*dat'*); *výsluch* від псл. **sluchati* (слухати) – *донит* від *numatu* (*rytat' sa*); *žalovaný* від *žalovat'* (жалітися) – *відповідач* від *відповідати*; *pálenka* від *pálit'* 'палити' – *горілка* від *goriti* (*horieť*).

Але генетичне начало неспроможне нескінченно зберігатися в слові, і в процесі своєї еволюції з різних причин тенденція до довільності мовного знака розхитує колишню мотивованість лексичної одиниці. У словесному знаку відбуваються такі мовні процеси (фонетичні, морфологічні, семантичні), що мають деструктивний характер і призводять до згасання мотиваційних зв'язків між словами²⁵. Зіставлення лексем споріднених мов дозволяє висвітлити сліди минулої, вже забутої мотивації слова.

²⁵ И. А. Тунгушева, *Внутренняя форма слова и причины ее утраты*, Благовещенск 2010, с. 7.

На думку В. М. Манакіна, ознака відмінностей у внутрішній формі слів, на перший погляд, виходить за межі контрастивної лінгвістики, спрямованої насамперед на пошук синхронних відмінностей між мовами. Але унікальність внутрішньої форми полягає в тому, що вона служить постійним нагадуванням про минуле слова, а значить про минуле народу, що пов'язав з ним свої думки та уявлення щодо названих предметів та явищ. У цьому сенсі зіставна лексикологія більш ніж будь-яка інша галузь контрастивістики не може і просто не має права не торкатися діахронічних аспектів слова, хоча б у тих випадках, де вони ще не стерлися часом²⁶. Ольга Єрмакова і Олена Земська уточнюють, що вивчення внутрішньої форми не вимагає такого різкого розмежування синхронії і діахронії, як дослідження власне явищ словотвору²⁷.

Отже, внутрішня форма лексичних одиниць відображає особливості когнітивної діяльності мовців, своєрідність концептуалізації народом навколишнього світу, а зіставлення внутрішньої форми номінативних одиниць у споріднених мовах є цінним параметром контрастивної лексикології, оскільки допомагає не лише оволодіти іншою мовою, але й краще зрозуміти внутрішню глибину своєї власної. Накопичення відповідного лексичного матеріалу дозволить нам у перспективі зробити певні узагальнення, адже лінгвістична теорія тільки тоді стає плідною, коли вона базується на вивченні значного мовного фактажу.

References

- Bubleynyk L. V., *Movna kartyna svitu: leksykologichni vymiry*, [v:] L. V. Bubleynyk, *Vybrani pratsi*, Luts'k 2013.
- Bubleynyk L. V., *Problemy kontrastivnoy leksikologii: ukrainskiy i russkiy yazyki*, 2-e izd., Lutsk 2015.
- Bubleynyk L. V., *Pro znachennya sposobu nominatsiyi v mizhmovnykh leksyko-semantychnykh vidnoshennyakh*, [v:] L. V. Bubleynyk, *Vybrani pratsi*, Luts'k 2013.
- Bunhanych P., *Slovats'ko-ukrayins'ky slovnyk*, Bratislava 1985.
- Humboldt V., *O razlichii stroeniya chelovecheskikh yazykov i ego vliyanii na duhovnoe razvitie chelovecheskogo roda*, [v:] *Izbrannye trudy po yazykoznaniiu*, Moskva 1984.
- Ermakova O. P., Zemskaya E. A., *Sopostavitel'noe izuchenie slovoobrazovaniya i vnutrennyaya forma slova*, «Izvestiya AN SSSR. Seriya literatury i yazyka» 1985, t. 44, № 6.
- Furdík J., *Slovenská slovtvorba (teória, opis, cvičenia)*, Prešov 2004.
- Kocherhan M. P., *Osnovy zistavnoho movoznavstva*, Kyiv 2006.
- Kotorova E. G., *Mezh"yazykovaya ekvivalentnost v leksicheskoy semantike: sopostavitel'noe issledovanie russkogo i nemetskogo yazykov*, Frankfurt am Main, Berlin etc. 1998.
- Luchyk A. A., *Ukrayins'ke zistavne movoznavstvo: stan i perspektyvy*, «Movoznavstvo» 2014, № 6.
- Manakin V. N., *Sopostavitel'naya leksykologiya*, Kiev 2004.

²⁶ В. Н. Манакин, *Сопоставительная...*, с. 240.

²⁷ О. П. Ермакова, Е. А. Земская, *Сопоставительное...*, с. 524.

- Manakin V. M., *Vnutrishnya forma slova v aspektakh zistavnoho movoznavstva*, «Movoznavstvo» 2014, № 5.
- Ološtiak M., Pakhomova S., *Onomaziologická komparácia slovenčiny a ukrajiničiny (na príklade komunikačného registra COVID-19)*, [v:] *Slovanská slovtvorba: synchrónia, inovácie, neologizácia*, Prešov 2022.
- Potebnya A. A., *Mysl' i yazyk*, Moskva 1999.
- Reformatskiy A. A., *O sopostavitel'nom metode*, [v:] A. A. Reformatskiy, *Lingvistika i poetika*, Moskva 1987.
- Rusanivs'kyu V. M., *Struktura leksychnoyi i hramatychnoyi semantyky*, Kyiv 1988.
- Rusanivs'kyu V. M., *Svitohlyad i mova*, «Movoznavstvo» 1989, № 2.
- Serednyts'ka A., *Vnutrishnya forma slova yak chastyna movnoyi kartyny svitu*, «Aktual'ni pytannya humanitarnykh nauk» 2020, vyp. 27, t. 4.
- Shpit'ko I. M., *Ukrayins'ko-slovats'ki leksychni (ne)paraleli*, [v:] *Slovensko-ukrajinské vzťahy v oblasti jazyka, literatúry a kultúry na Slovensku a v stredoeurópskom priestore. 70 rokov prešovskej ukrajiniistiky na Slovensku*, Prešov 2024.
- Tungusheva I. A., *Vnutrennyaya forma slova i prichiny ee utraty*, Blagoveschensk 2010.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Світлана Пахомова – професор, доктор філологічних наук (DrSc.), Пряшівський університет, філософський факультет, професор Інституту україністики. **Вибрані публікації:** **книги:** *Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах*, Ужгород 2012; *Онїміїна номінація в діахронії*, Пряшів 2019; *Антропонімікон українського привілейованого прошарку X-XVIII ст.*, Warszawa – Siedlce 2024 (у співавторстві з І. Митнік). **Статті:** *Словацька безеквівалентна лексика: визначення об'єкта*, [v:] *Studia Slavistica*, вип. 15, Ужгород 2015, с. 65-75; *Konfrontačná analýza slovenskej a ukrajinskej lingvistickej terminológie*, [v:] *Jazykovedná terminológia v slovanskom kontexte*, Prešov 2018, s. 80-96;

ORCID: 0000-0002-2872-2879

Email: svitlana.pakhomova@unipo.sk